

ZUSAMMENFASUNG

Archivgut über Vermögensbeschagnahmen in Slowenien während und nach dem Krieg

Milko Mikola

In Slowenien ist es zu umfangreichen Vermögensbeschagnahmen schon während des Krieges in den Jahren 1941 – 1945 gekommen. Die umfangreichsten Vermögenskonfiskationen wurden von den deutschen Okkupanten im Gebiet der Untersteiermark gemacht. Das Archivgut über die deutschen Vermögensbeschagnahmen in diesem Gebiet belindet sich vor allem innerhalb des Schriftgutes, das durch die Tätigkeit des Amtes des Staatskommissarsbevollmächtigten für die deutsche Nationalitätenfestigung in Maribor und seiner Exposituren entstanden ist. Das Archivgut dieses Amtes wird vom Institut für neuere Geschichte in Ljubljana und vom Volksbefreiungsmuseum in Maribor aufbewahrt, und das Archivgut von einzelnen Amtsexposituren vom Archiv des Instituts für neuere Geschichte in Ljubljana und Historischen archiv in Celje.

In den ersten Nachkriegsjahren wurden die Vermögenskonfiskationen von den Konfiskationskommissionen, sowie von den Militär- und Zivilgerichten durchgeführt. Das Archivgut über die Beschagnahmen, die in den Jahren 1945–46 in Slowenien seitens der Beschagnahmenkommissionen aufgrund der Entscheidung des Antifaschistrates der Volksbefreiung Jugoslawiens vom

21. November 1944 ausgesprochen wurde, belindet sich vor allem im Archivgut der Bezirks-, Stadt- und Kreis-Volksvermögensverwaltungen. Es ist vor allem in den Beständen der Bezirks-, Stadt- und Volksausschüsse zu finden. Das wichtige Archivgut über die von den Konfiskationskommissionen ausgesprochenen Beschagnahmen wird auch im Archivgut der Kommission für die Volksvermögensverwaltung enthalten, das vom Archiv der Republik Slowenien und vom Institut für neuere Geschichte in Ljubljana aufbewahrt wird.

Das wichtigste Archivgut über die Beschagnahmen, die in Slowenien nach dem Krieg von den Gerichten ausgesprochen worden sind, sind die Strafakten. Die Strafakten der Militärgerichte, die während des Krieges und in den ersten Nachkriegsjahren im Gebiet Sloweniens gewirkt hatten, übergab das Militärgericht in Ljubljana in 1951 den Kreisgerichten in Maribor und Ljubljana und sollten jetzt von dortigen Grundgerichten aufbewahrt werden. Die Strafakten des Gerichtes slowenischer Volksehre, das am 5. Juni 1945 gegründet wurde und bis zum 24. August wirkte, befinden sich wahrscheinlich bei den einzelnen Grundgerichten. Hier befinden sich vielleicht auch die Strafakten ehemaliger Bezirks- und Kreisgerichte, insofern sie schon von den zuständigen Archiven übernommen worden sind. Es ist aber eine Frage, ob die Strafakten der Militär- und Zivilgerichte aus den ersten Nachkriegsjahren überhaupt vollkommen aufbewahrt sind und ob sie wenigstens bei einigen Gerichten planmäßig vernichtet worden sind.

Komisija za agrarne operacije v Ljubljani in njeno arhivsko gradivo

Peter Ribnikar

Pravna osnova za ustanovitev komisij za agrarne operacije je bil Zakon o razdelbi skupnih zemljišč in uredbi dotičnih skupnih pravic do njih uživanja in oskrbovanja, ki je bil sprejet za avstrijsko monarhijo 7.6.1883¹ in je bil objavljen v avstrijskem Državnem zakoniku kot zakon številka 94. Na osnovi tega državnega zakona so bili sprejeti in objavljeni v posameznih deželah posebni deželni zakoni in sicer za Moravsko 13.2.1884², za Koroško 5.7.1885³, za Spodnjo Avstrijo 3.6.1886⁴, za Kranjsko 26.10.1887⁵, za Šlezijo 28.10.1887⁶, za Štajersko pa šele 7.9.1909⁷, medtem ko za območje Slovenskega primorja in Istre ni bilo posebnega zakona za urejanje teh vprašanj. Za Prekmurje je veljal madžarski zakon št. 19 iz leta 1898⁸ o urbarnih zemljiščih. Deželni zakon za Kranjsko se je imenoval Zakon o razdelbi skupnih zemljišč in uredbi dotičnih skupnih pravic do njih uživanja in oskrbovanja in je bil objavljen šele 13.2.1888, izvedbeni predpisi tega zakona pa so bili objavljeni v Ukazu ministrov za poljedelstvo, za notranje stvari, za pravosodje in za finance z dne 30.7.1888⁹. Med agrarne operacije so vključevali poleg razdelitve skupnih zemljišč in ureditve skupnih pravic do uživanja in oskrbovanja teh zemljišč še komasacije kmetijskih zemljišč (zložbe), odprave enklav v gozdovih ter gospodarjenje s planinskimi pašniki,

za kar sta bila objavljena posebna zakona. Zakoni o komasaciji so bili izdani: za Kranjsko 7.11.1900, za Koroško 21.2.1900, za Štajersko pa šele leta 1909. Deželni zakoni o planinah so bili sprejeti: za Koroško 14.6.1908, za Kranjsko 26.5.1909, za Štajersko 7.9.1909, za Goriško in Gradiško pa 21.3.1913¹⁰.

Spisi Komisije za agrarne operacije nam dokumentirajo stanje o postopkih pravnega urejanja in upravljanja s skupno kmečko zemljo, ki je bila v lasti vaških srenj oziroma sosek, podobčin, vasi, kakor tudi zemljišč v posesti raznih korporacij in skupin posameznikov, o načinu uživanja teh skupnih zemljišč. Kolektivno gospodarjenje s skupnimi zemljišči je zajemalo predvsem gozdove, pašnike in planine. Inštitut uživanja skupnih zemljišč temelji na načelih kolektivnega gospodarstva, pravno utemeljenega na zgodovinskem izročilu iz visokega srednjega veka. Skupna zemljišča, last vseh vaščanov, so bila predvsem gozdovi, pašniki in planine, ki jih v tem času niso šteli med pridobitna agrarno-kulturna zemljišča, le-ta so takrat predstavljala le njive in travniki. Ko pa so z razvojem, zgodnjega kapitalizma začeli zlasti gozdovi, kasneje pa tudi pašniki in planine, pridobivati gospodarski pomen, so zemljiški gospodje začeli postopno prisvajati in vključevati tudi ta srenjska skupna zemljišča v okvir dominikalne posesti, podložnikom pa so pri-

znávali le njih izkoriščanje in uporabo, s tem pa so jim zožili njihove lastninske pravice kot nekdanjim lastnikom zemljišč vaških skupnosti. Podložniki so posledj imeli pravico uživanja teh zemljišč v obliki servitutov, omejenih le na potrebe posamezne podložniške domačije. Vprašanje servitutov je bilo pravno urejeno šele leta 1853 s patentom o odkupu in uravnavi zemljiških bremen¹¹.

Inštituta skupnih zemljišč zemljiška gospodarstva niso uspela odpraviti v celoti. To nam izpričujejo katastrski operati iz 18. in 19. stoletja ter stare zemljiške knjige, ki dokumentirajo, da je bilo v lasti vasi, vaških skupnosti in srenj še precej skupnih vaških zemljišč. Urejanje, upravljanje in izkoriščanje teh skupnih vaških zemljišč pravno ni bilo najbolje urejeno, zaradi česar so se težnje po prisvajanju pravic do teh skupnih zemljišč s strani posameznih kmetov občutno povečale; težnje po razdeljevanju skupnih zemljišč v korist posameznih kmečkih gospodarstev so bile posebno izrazite v drugi polovici 19. stoletja, zlasti v letih agrarne krize, ko so propadale posamezne kmetije in ko so posamezna kmetijska gospodarstva stremela po povečanju užitninskih pravic do skupnih zemljišč, zlasti tlo paše, potrebne za povečanje števila glav živine, kar je takrat tudi narekovala tedanja kmetijska politika za pospeševanje in izboljšanje kmetijske proizvodnje. Ob tem tudi ne smemo prezreti težnje po spreminjanju posameznih zemljiških parcel v višje kulturne razrede: pašnike so spreminjali v travnike, travnike pa v njive, kar se je izvajalo z velikimi težavami. S tem in zlasti z izboljšavo agrarne tehnike so tudi povečevali kmetijsko proizvodnjo. Možnost povečanja zemljiške posesti kmečkih gospodarstev je bila mogoča tudi na račun skupnih zemljišč kot obstoječe zemljiške rezerve, ki pa jo je bilo treba razdeliti med posamezne kmečke interese. Zahteve po razdelitvi skupnih zemljišč, zlasti t.i. »gmajne«, so bile že od srede 19. stoletja vse bolj pogoste. Na Kranjskem je deželni zbor že leta 1868¹² pripravil zakon o delitvi srenjskih pašnikov in menjalnih zemljišč, a je bil v deželnem zboru leta 1869 zavrnjen z utemeljitvijo, da sprejem takega zakona spada v pristojnost poljedelskega ministrstva na Dunaju. V smislu predloženega in odklonjenega zakona bi se na Kranjskem razdelilo vse srenjske pašnike, razen planin in skupnih zemljišč, ki so se nahajali v okviru vaških naselij in trgov ter tudi vsa menjalna zemljišča. Takih skupnih pašnikov je bilo na Kranjskem po katastrski evidenci 151.000 johov¹³. Težnjam po razdelitvi skupnih zemljišč so pripomogle še neurejene pravne in gospodarske razmere in tudi samo poslovanje agrarnih skupnosti. Poleg tega pa so še obstajale težnje po odpravi agrarnih skupnosti. Razdeljevanje skupnih zemljišč in urejanje skupnih pravic do uživanja in upravljanje le-teh je bil dolgotrajen proces, ki se je na osnovi zakonskih predpisov začel v zadnjih dveh desetletjih 19. stoletja in je do leta 1905 na Kranjskem zajel 370 operacij z 11.611 udeleženci in površino 43.909,9 ha ter je bil v Sloveniji ustavljen leta 1947¹⁴ s sprejetjem in objavo Zakona o agrarnih skupnostih, na njegovi podlagi so prešla še vsa obstoječa skupna zemljišča agrarnih skupnosti v last splošnega ljudskega pre-

moženja.

Zakon o razdelbi in uredbi skupnih zemljišč je določal glavno in nadrobno razdelitev¹⁵. Glavna razdelitev se je nanašala na razdelitev med bivšimi gosposkami na eni strani ter občinami ali bivšimi podložniki in na razdelitev med občinami in deli občin ter agrarnimi skupnostmi na drugi strani. Nadrobna razdelitev pa se je nanašala na razdelitev skupnih zemljišč med kmete in člane agrarnih skupnosti ter soupravičence polovinskih zemljišč.

Zahtevo za razdelitev skupnih zemljišč je morala vložiti ena izmed navedenih strank¹⁶, za kar je morala biti najmanj polovica članov, upravičencev do skupne zemlje. Zahtevo se je moralo vložiti pri pristojnem političnem okrajnem oblastvu oziroma pri krajnem komisariju ali pa pri odvetniku oziroma pri notarju pisмено ali ustno na zapisnik. Vlogo z zahtevkom se je nato dostavilo predsedniku deželne komisije za agrarne operacije. Predlog zahteve je moral vsebovati naslednje podatke: splošni opis ozemlja predloženega za nadrobno razdelitev, podatke o nepremičninah in o imetju na skupnem zemljišču, število neposredno udeleženih in imena predlagateljev za razdelitev skupnega zemljišča. O prejeti zahtevi je presojala deželna komisija, ki je v primeru pozitivne rešitve izdala razsodbo, ki jo je bilo treba javno razglasiti na zato odrejenem mestu. Za javno razglasitev je moral poskrbeti krajni komisar. S tem je bil izvršen prvi del postopka določene agrarne operacije za razdelitev skupnega zemljišča. Nadaljni postopek razdelitve je vodil krajni komisar ob sodelovanju zemljemereev in ostalega tehničnega osebja, kot je določal ukaz ministrstev. Sam proces razdeljevanja skupne zemlje in ureditev vseh vprašanj je bil povezan s številnimi problemi in nalogami, povezanimi z merjenjem zemljišč, ocenjevanjem zemljišč in razvrščanjem zemljišč v kakovostne razrede. Zaradi dolgotrajnosti postopka se je dogajalo, da so udeleženci agrarnih skupnosti še ne pravno dodeljeno zemljo že prevzeli včasno last, čeprav sam postopek delitve tehnično in pravno še ni bil dokončan, kar pa je kasneje povzročalo številne težave in je prihajalo do sporov, zlasti še po letu 1945, ko so na osnovi Zakona o upravljanju in gospodarjenju s premoženjem bivših agrarnih skupnosti nastali številni zapleti glede lastnine že zdavnaj dodeljene zemlje, ki še ni bila preknjižena na posamezne lastnike v zemljiški knjigi oziroma zemljiško-davčnem katastru.

Pri razdeljevanju skupnih zemljišč so sodelovali razni strokovnjaki: geometri-zemljemerci, kulturni inženirji (kmetijski inženirji), gozdarski tehniki, ocenjevalci kvalitete zemljišč, klasifikatorji in še drugi izvedenci. Ko je bil proces razdelitve skupne zemlje v okviru ene agrarne operacije zaključen, so podatke o novonastali situaciji vnesli v javne knjige in evidence, to je v zemljiško knjigo in zemljiško-davčni kataster, da se jih je pravočasno in tekoče knjižilo, celotni spis o izvršeni agrarni operaciji pa je krajni komisar poslal v arhiviranje in hranjenje Deželni komisiji za agrarne operacije¹⁷, le-ta je morala v skladu z uredbo ministrstev posredovati podatke za vpis sprememb zemljiškega stanja v javne knjige in sicer deželnemu sodišču in deželnemu

finančnemu uradu¹⁸.

Uradno poslovanje za razdelitev skupnih zemljišč in za urejanje poslovanja je bilo v pristojnosti posebnih upravnih organov¹⁹. Na najvišji stopnji je bila v ta namen ustanovljena Ministrska komisija pri Poljedelskem ministrstvu na Dunaju, v posameznih deželah so bile ustanovljene deželne komisije, ki so delovale pri deželnih vladah, operativni upravni organ za agrarne operacije pa je bil krajni komisar za agrarne operacije. Na Kranjskem je delovala cesarsko-kraljeva deželna komisija za agrarne operacije kot najvišji področni upravni organ v deželi in krajni komisarji v Ljubljani, Novem mestu in Postojni. Za slovenski del Štajerske je deloval Krajni komisar za agrarne operacije v Mariboru. Po letu 1919 je bila za območje takratne Slovenije z reorganizacijo uprave ustanovljena Višja komisija za agrarne operacije v Ljubljani²⁰ in je bila najvišji upravni organ tega področja za območje Slovenije v tedanji Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev. V tem času sta bila ukinjena Krajna komisarja v Novem mestu in Postojni, Krajni komisar v Ljubljani je upravno pokrival poleg Gorenjske tudi Notranjsko in del Dolenjske, Krajni komisar v Mariboru pa je preselil svoj sedež uprave v Ljubljano, svoj delokrog pa je razširil na celotno slovensko ozemlje severno od Save na Štajerskem, na slovenski del Koroške in na Prekmurje ter na del Dolenjske in sicer za območje okrajnih sodišč Črnomelj, Metlika, Kočevje, Novo mesto, Ribnica in Velike Lašče. Ko je na osnovi mirovne pogodbe, sklenjene z Italijo v Rapallu 12.11.1920, del Notranjske pripadel Italiji, je Višja komisija za agrarne operacije v Ljubljani izročila Italiji pripadajoči del arhivskega gradiva. Z ustanovitvijo Višje komisije za agrarne operacije v Ljubljani leta 1919 je prišlo tudi do njene statusne spremembe, le-ta je postala najvišji upravni organ in zadnja instanca za izvajanje agrarnih zakonov, ki so zadevali: a) razdelitev in ureditev skupnih zemljišč, b) odpravo gozdnih enklav in arondacij gozdnih mej, c) združevanje poljedelskih zemljišč, d) razdelitev in odkup servitutnih pravic, drvarjenje, pašo in pridobivanje gozdnih pridelkov, e) varstvo planin in pospeševanje planinskega gospodarstva, f) izboljšanje pašnikov²¹. Ime komisije se je v naslednjih letih spreminjalo, leta 1921²² se je preimenovala v Deželno komisijo za agrarne operacije v Ljubljani, od leta 1928²³ dalje pa je komisija delovala pod imenom Komisija za agrarne operacije v Ljubljani. Z okupacijo leta 1941 in razkosanjem slovenskega ozemlja je bil delokrog Komisije omejen le na ozemlje Ljubljanske pokrajine, Gorenjska in Štajerska pa sta bili priključeni ustreznim komisijam v Celovecu in Gradcu. Komisija za agrarne operacije v Ljubljani je bila vseskozi samostojen upravni organ, od leta 1929 je kot samostojen upravni organ deloval v okviru III. kmetijskega oddelka banske uprave Dravske banovine²⁴. Po osvoboditvi oziroma po koncu okupacije leta 1945 je komisija sicer nadaljevala s svojim delom, vendar v zelo zmanjšanem obsegu in v omejenih razmerah. Z zakonom o agrarni reformi in kolonizaciji iz leta 1945²⁵ je bilo odrejeno, da zemljiška posestva agrarnih skupnosti, v primeru da so bili njihovi člani in udeleženci

kmetje, še niso zapadla pod ta zakon. S sprejetjem Zakona o agrarnih skupnostih leta 1947²⁶ je prenehala z delom Komisije za agrarne operacije v Ljubljani, vsa zemljišča agrarnih skupnosti, brez ozira na vpis v zemljiško knjigo, so bila razglašena za občo ljudsko imovino, upravljanje tega premoženja pa je prešlo na krajevne ljudske odbore, na območju katerih so prebivali dotedanji udeleženci in upravičenci. Reševanje še odprtih vprašanj je v skladu z novo zakonodajo prešlo na druge organe s področja kmetijstva, gozdarstva in finance. Ker so obstajali številni problemi zaradi neizvedenih vpisov v zemljiško knjigo, nerešeni spori zaradi prilaščanja srenjske zemlje in nerešena vprašanja glede izplačevanja odškodnin upravičencem agrarnih skupnosti, je likvidacija Komisije za agrarne operacije v Ljubljani trajala skoraj 10 let.

Sedež Komisije za agrarne operacije v Ljubljani je bil prvotno v zgradbi Deželne vlade v Ljubljani in sicer v traktu ob današnji Erjavčevi cesti. Prav tam je imel svoje uradne prostore tudi Krajni komisar za agrarne operacije v Ljubljani, po letu 1921 pa oba Krajna komisarja za agrarne operacije v Ljubljani in Mariboru, prvi kot Krajni komisar za agrarne operacije I, drugi pa kot Krajni komisar za agrarne operacije II²⁷. Po ustanovitvi banske uprave Dravske banovine se je Komisija za agrarne operacije skupaj z upravnimi organi III. oddelka banske uprave za področje gozdarstva preselila v Auerspergovo palačo v Gosposki ulici 15²⁸, kasneje pa v zgradbo bivše Kreditne banke v Knafljevo ulico (današnja Tomšičeva) 5²⁹, kjer je bil sedež komisije vse do konca druge svetovne vojne. Arhivsko gradivo se je preseljevalo skupaj s komisijo, po drugi svetovni vojni, ko je bila komisija za agrarne operacije ukinjena, pa so vse arhivsko gradivo preselili v dve sobi pritličja zgradbe bivše Finančne direkcije na Poljanski 2. Leta 1958 naj bi to gradivo prevzel Državni arhiv Slovenije³⁰, kar pa se zaradi pomanjkanja arhivskih skladišč ni zgodilo in je gradivo še naprej ostalo v varstvu pristojnega republiškega upravnega organa za finance. Ko je Republiški sekretariat za pravosodje, upravo in proračun adaptiral svoja arhivska skladišča, je preselil omenjeno arhivsko gradivo v arhivska skladišča na Župančičevi 3. Arhiv Republike Slovenije je v svoje varstvo prevzel to gradivo 24.3.1977³¹. Prevzeto gradivo se je nahajalo v precej neurejenem stanju, dobršen del krivde za to pa so bile številne selitve, neurejeno varstvo pri hraniteljih in nekontrolirana uporaba gradiva za upravne potrebe.

Hranjenje arhivskega gradiva komisije za agrarne operacije je določal 132. člen ukaza ministrov iz leta 1888. Določal je, da vse obravnavane spise, izvorne listine, mape in načrte hrani arhiv deželne komisije za agrarne operacije. Ukaz je še določal, da pripomočke hrani zemljiško-knjižno sodišče, načrte in listine vodopravnih stvari pa politično okrajno oblastvo. Iz ohranjenega gradiva oziroma iz inventarnega popisa tega arhivskega fonda je razvidno, da je prišlo do odstopanja določil tega ukaza, saj se v ohranjenem arhivskem fondu nahaja vse gradivo, vključno s pripomočki in tehničnim spisom, razen v primeru, če je bilo gradivo odnešeno drugam ali pa je bilo zgubljeno in uničeno.

Uradno poslovanje Komisije za agrarne operacije v Ljubljani je bilo sprva dvojezično (nemško-slovensko)³², od leta 1918 pa slovensko. Deželna komisija za agrarne operacije v Gradeu in tudi Krajni komisar za agrarne operacije v Mariboru sta poslovala v nemščini, Krajni komisar v Mariboru je sicer sprejemal vloge in pritožbe tudi v slovenščini, vendar je nanje odgovarjal le v nemškem jeziku. Krajni komisarji na Kranjskem so uradno poslovali pretežno v slovenskem jeziku, v nemškem jeziku pa v primerih, ko je šlo za vloge z območja Kočevskega, kjer je bilo pretežno nemško prebivalstvo. Za Prekmurje, kjer je bila v uporabi madžarščina, naletimo tudi na spise agrarnih operacij, napisane v madžarščini.

Deželno komisijo za agrarne operacije so sestavljali³³: deželni predsednik ali njegov namestnik, ki je bil predsednik komisije, poročevalec-referent, trije člani, ki so bili iz vrst sodnikov ter član deželnega odbora. Poročevalec-referent je imenoval minister za poljedelstvo v soglasju z ministrom za notranje zadeve, člani iz sodniških vrst je imenoval minister za pravosodje, deželni odbor pa je imenoval svojega člana iz vrst deželnih odbornikov. Komisijo za agrarne operacije so po letu 1919³⁴ sestavljali: poverjenik za kmetijstvo, ki je imenoval tudi poročevalec in to v soglasju s poverjenikom za notranje zadeve, trije do štirje člani iz vrste sodnikov, ki jih je imenoval poverjenik za pravosodje, član komisije pa je bil tudi zastopnik poverjenišva za notranje zadeve. Komisija je sprejemala odločitve na sejah, in sicer z večino glasov. Na seje komisije so kot izvedenec za posamezna vprašanja lahko povabili tudi ustreznega strokovnjaka. Člani komisije so imeli namestnike, ki so jih zastopali na sejah v primeru njihove odsotnosti. Komisija je na sejah obravnavala vse zahteve za razdelitev in ureditev skupnih zemljišč in je izdajala razsodbe za začetek postopka posamezne agrarne operacije. Nadalje je komisija obravnavala vse pritožbe, vložene v zvezi s postopkom agrarne operacije, vključno tudi pritožbe, vložene proti krajnemu komisarju. Poleg tega je obravnavala letna poročila krajskih komisarjev, pristojnim organom je dostavljala podatke za vpis sprememb v zemljiško knjigo in zemljiško-davčni kataster, poročila o svojem delu pa je pošiljala Ministrski komisiji za agrarne operacije na Dunaju.

Krajni komisar za agrarne operacije³⁵ je bil izvajalec in nadzornik del pri izvedbi postopka posamezne agrarne operacije. Vodil je delovodni protokol za vse spise in posebni dosje za vsako agrarno operacijo, vanj so vlagali vse spise, pripomočke, načrte in mape, ki so nastali v zvezi s posamezno agrarno operacijo. Sestavil je register deležnih pravic, imenik neposrednih udeležencev, ureditveni načrt, ki ga je moral dati javno na ogled za eventualne pripombe ter register posestnega stanja. O svojem delu je vodil dnevnik ter je skrbel za izvrševanje programa agrarne operacije. Za potrebe komisije je sestavljal občasna in letna poročila o opravljenem delu, razglašal je razsodbe komisije ter Ministrske komisije za agrarne operacije. Na terenu je vodil obravnave, sprejemal ugovore in pritožbe strank udeležencev, vodil je preiskave o spo-

rih strank, skrbel je za ocenjevanje zemljišč, določenih za razdelitev, skrbel je za klasifikacijo zemljišč, določal je tarife za bonitetne razrede, pripravljal je oddelilni proračun, izdajal je naloge za izdelavo mapnih načrtov in načrtov za skupne naprave in služnosti, predloge za primernejšo uporabo oddeljenih zemljišč, izvajal je ukrepe za izvedbo razdelilnega načrta. Vodil je javno dražbo zemljišč, določenih za prodajo, opravljal je kolavdacijske ogledne izvršenih skupnih naprav, vodil in skrbel je za celotno finančno poslovanje posamezne agrarne operacije. Krajnega komisarja je imenoval minister za poljedelstvo v soglasju z ministrom za pravosodje, nastavila pa ga je deželna komisija, ki ji je bil tudi disciplinsko podrejen³⁶.

Arhivsko gradivo komisije za agrarne operacije sestavljajo spisi, ki so nastali z uradnim poslovanjem deželne komisije in spisi krajnega komisarja za agrarne operacije. Spisi zadevajo razdelitev skupnih zemljišč in ureditev skupnih pravic do uživanja in oskrbovanja skupnih zemljišč in vseh naprav na skupnih zemljiščih. Nadalje spadajo v sestav tega arhivskega fonda še spisi, ki so nastali na osnovi deželnih zakonov o komasaciji zemljišč, deželnih zakonov o planinah ter spisi o melioracijah. Vse gradivo posamezne agrarne operacije je vloženo v posebno mapo, ki predstavlja samostojni dosje. Na vsak dosje so že v registraturi zapisali najpomembnejše podatke in sicer: ime agrarne operacije, običajno je označeno z imenom kraja, za katerega se vodi postopek agrarne operacije, kratka oznaka vsebine agrarne operacije ter registraturna oznaka agrarne operacije. Registraturna oznaka agrarne operacije v večini primerov sestavljata črkovni in številčni del, pri manjšem delu dosjejev pa le številčni del. Črkovni del registraturne oznake sestavljajo črkovne sestave RU, NU, NDZ, PL, ZL in MEL, številčni del pa tvorita številka agrarne operacije in letnica začetka agrarne operacije.

Dosjeji s črkovno oznako RU (razdelba-ureditev) se nanašajo predvsem na nadrobno delitev skupnih zemljišč. Po vsebini agrarne operacije imajo naslednje opise: nadrobna delitev in ureditev (z inačicami: nadrobna delitev in ureditev užikov in uprave, nadrobna delitev in ureditev pravic paše, nadrobna delitev in ureditev užitnih in upravnih pravic), ureditev (z inačicami: ureditev užitkov in uprave, ureditev užitnih in gospodarskih pravic, ureditev skupnega pašnika, ureditev in izboljšanje planine, ureditev paše, ureditev užitkov in uprave in nadrobna delitev).

Dosjeji s črkovno oznako NU (naturalni užitki) zadevajo služnostne pravice. Po vsebini imajo dosjeji opis: ureditev služnostnih pravic paše, ureditev užitnih in gospodarskih pravic, ureditev oziroma odkup vzajemnih pravic, odkup služnostnih pravic paše, nova ureditev služnostnih pravic in melioracije.

Dosjeji s črkovno oznako NDZ se nanašajo na nadrobno delitev z ureditvijo. Z ozirom na vsebino zadevajo ureditev skupne paše, odprodajo deležnih pravic, posamezno delitev in ureditev užitkov in upravo.

Dosjeji s črkovno oznako PL se nanašajo na agrarne operacije planin. Dosjeji so nastali na os-

novi zakona o planinah.

Dosjeji s črkovno oznako ZL se nanašajo na združevanje poljedelskih zemljišč oziroma na zložbe, kot so takrat poimenovali komasacijo v slovenskem jeziku. Komasaacija je zajemala le njivske površine.

Dosjeji s črkovno oznako MEL se nanašajo na melioracije zemljišč.

Dosjeji, ki so označeni le s številčno registraturno oznako se po vsebini nanašajo na nadrobno in glavno delitev. Ureditev spisov v posameznih dosjelih se povsem razlikuje od dosjejev s črkovnimi registraturnimi oznakami³⁷, v katerih so spisi razvrščeni v štiri glavne skupine in sicer: Er (evidenčni register); spisi po vsebini (po ureditvi, nadrobni ureditvi), urejeni po tekočih številkah; pripomočki, v okviru teh se nahajajo parcelni izpiski iz zemljiškodavčnega katastra, zemljiškoknjižni izpiski; tehnični spis. V okviru spisov z oznako Er se nahajajo razglasi deželne komisije, pritožbe proti razsodbi krajnega komisarja, prošnje za pomoč, potrditev delitvenega načrta, odkup pravic paše in drugi podobni spisi. V okviru spisov, urejenih po vsebini, so zajeti spisi, ki zadevajo sam potek agrarne operacije. Skupina spisov z naslovom pripomočki so uradna pomagala – dokumenti, s katerimi se je dokazovalo lastninsko pravico upravičenec do uživanja skupnih zemljišč, le-te pa je bilo možno pridobiti od pristojnih zemljiškoknjižnih uradov pri sodiščih, parcelne izpiske pa iz katastrskih operativ, ki so jih izdajale pristojne katastrske uprave. Tehnični spis so sestavljali: mapni narisi agrarne operacije, mapne skice parcel iz pripadajoče katastrske mape, register posestnega stanja, izmere parcel, seznam sprememb parcel v katastrski občini, oddelilni proračun, zapisniki ocenilnih oddelkov, načrti skupnih naprav kot so n.pr. planšarski stani, pastirske kočice, ponudbe del izvajalcev za izdelavo skupnih naprav in podobno. Pri nekaterih dosjelih so na koncu še dodani drugi spisi, ki jih ni bilo mogoče uvrstiti v navedene štiri glavne skupine, kar je v inventarnem popisu gradiva posebej navedeno.

Dosjeji agrarnih operacij, pri katerih obstaja le številčna registraturna oznaka, nimajo posebne notranje ureditve spisov³⁸. Gradivo je v inventarnem popisu v celoti popisano v okviru posameznega dosjeja, ki vsebujejo naslednje spise: razsodbe komisije za agrarne operacije, kompetenčne razglase, imenike neposredno udeleženih, registre deležnih pravic, glavne spise o nadrobni razdelitvi, sklepe okrajnih sodišč, odloke okrajnih glavarstev, poročila inšpektorjev, mnenja inšpektorjev, statistične tabele, oddelilne registre, narise agrarnih operacij, poravnalne listine, bonitetne in ocenilne narise agrarnih operacij, ocenilne obrise agrarnih zemljišč, denarne izravnave, pritožbe udeležencev, zaključne razglase in druge ostale spise.

Vzrok za dvojno urejenost spisov v dosjelih komisije za agrarne operacije še ni raziskan. Ministrski ukaz o razdelbi skupnih zemljišč iz leta 1888 je določal, da se je treba v obravnava in izvajanju tega ukaza sklicevati na skrajšano obliko zakonov iz leta 1883 in 1887, in sicer v obliki kratice RU³⁹. Zato so dosjeje označevali s to kratico ter dodali za-

poredno številko agrarne operacije.

Vsekakor je že v registraturi obstajala dvojnost za označevanje dosjejev. Z nastalimi upravnimi spremembami in reorganizacijami komisije za agrarne operacije je prihajalo tudi do sprememb pri urejanju spisov v dosjelih, ki so bili prvotno urejeni po zaporednih številkah, kasneje pa so jih zaradi boljše preglednosti preuredili, dosjeje pa uredili po abecednim redu agrarnih operacij. Inventarni popis dosjejev komisije za agrarne operacije nam daje vpogled v ohranjenost spisov, posreduje pa nam tudi podatke o vseh udeleženceh v okviru posamezne agrarne operacije. Ta informacija je zelo dragocena in je pomemben pripomoček vsem uporabnikom tega gradiva, posredno pa nam še nudi podatek o obsežnosti udeležencev posamezne agrarne operacije.

Arhivski fond komisije za agrarne operacije obsega časovno razdobje od 1889 – 1947 in predstavlja enega od treh sklopov arhivskih fondov iz okvira državnih upravnih organov, ki v celoti vsebujejo zgodovinske vire o agrarni zgodovini Slovencev od druge polovice 19. stoletja dalje. Prvi sklop sestavljajo trije arhivski fondi, ki se nanašajo na zemljiško odvezo, njeno izvedbo in ureditev servitutov; drugi sklop predstavlja arhivski fond komisije za agrarne operacije in zadeva razdelitev skupnih zemljišč, urejanje skupnih pravic do uživanja in upravljanja skupnih zemljišč, zlasti nižinske in planinske paše ter melioracije teh zemljišč; tretji sklop pa tvori arhivsko gradivo dveh agrarnih reform, prva iz obdobja med obema vojnama, druga pa iz obdobja po letu 1945. Arhivsko gradivo agrarnih reform zadeva razdeljevanje veleposestniške zemlje malim posestnikom, agrarnim interesantom in prostovolcem iz 1. svetovne vojne. To gradivo je nepogrešljivo za preučevanje strukture kmečkih gospodarstev na Slovenskem.

Arhivsko gradivo Komisije za agrarne operacije je najpomembnejši zgodovinski vir za proučevanje zgodovine urejanja zemljiščne strukture in agrarno-premoženjskih razmerij. Po eni strani nam dokumentira posestno stanje agrarnih skupnosti in njihovega skupnega premoženja, pravice udeležencev do paše, lesa, gozdnih pridelkov, kakor tudi pravice članov agrarnih skupnosti v postopkih pri razdeljevanju skupnih zemljišč ter urejanju pravic do uživanja, gospodarjenja in oskrbovanja teh skupnih zemljišč, po drugi strani pa nam dokumentira postopno razkrojjevanje srenj, skupne zemljiške lastnine in prehajanje skupne lastnine, takojmenovanih »gmajn«, ki so se z izvršenimi postopki agrarnih operacij postopoma ukinjale in prehajale v posest posameznih posestnikov. Na osnovi teh dejstev moremo ugotoviti, da je arhivsko gradivo komisije za agrarne operacije pomemben člen v zakladnici podatkov za zgodovino agrarnih gospodarstev, posebej še za zgodovino strukture kmetijskih gospodarstev, pašništva in planšarstva ter za socialno in pravno zgodovino Slovencev.

OPOMBE

1. Avstrijski državni zakonik, št. 94/1883. — 2. E. Mischler–J. Ulbrich, Österreichisches Staatswörterbuch, Hand-

buch der gesammten österreichischen Rechten, B 1, A-G, Agrarische Gemeinschaften, str. 81 - 83. — 3. E. Mischler-J. Ulbrich, prav tam. — 4. E. Mischler-J. Ulbrich, prav tam. — 5. Deželni zakonik za vojvodino Kranjsko, št. 2/1888. Zakon je bil sprejet 26.10.1887, zaradi zakasnitve prevoda v slovenščino je bil objavljen 13.2.1888. Zakon je prevedel Fran Levec. Prevod vsebuje staro pravno terminologijo, ki se je ohranila do konca delovanja komisije; Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev II, Zgodovina agrarnih panog, Ljubljana 1980, str. 470; V. Sunčič, Komisija za agrarne operacije 1885-1945, 1. del, A-K, Ljubljana 1991, str. 17; V. Sunčič, Deželna komisija za agrarne operacije na Kranjskem, Arhivi IV, št. 1-2, Ljubljana 1981, str. 60-61. — 6. E. Mischler-J. Ulbrich, prav tam. — 7. Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev II, Zgodovina agrarnih panog, Ljubljana 1980, str. 470; M. Žalik, Problemi upravnosodne prakse v premoženjskopravnih razmerjih, Pravnik XII (1957), št. 11-12, str. 536. — 8. M. Žalik, n.d., str. 536. — 9. Deželni zakonik za vojvodino Kranjsko, št. 14/1888 z dne 30.7.1888. — 10. Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev II, Zgodovina agrarnih panog, Ljubljana 1980, str. 470. — 11. M. Britovšek, Razkroj fevdalne agrarne strukture na Kranjskem, Ljubljana 1964, str. 264-270; AS, zbirka patentov in okrožnic, cesarski patent z dne 5.7.1853; S. Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, Ljubljana 1961, str. 486-487. — 12. AS, Deželno predsedstvo v Ljubljani, konvolut št. 58 (škafka 25). — 13. AS, Deželno predsedstvo v Ljubljani, konvolut št. 58 (škafka 25); E. Mischler-J. Ulbrich, prav tam. — 14. Ur.l. LRS, št. 52/1947. — 15. Deželni zakonik za vojvodino Kranjsko, št. 2/1888, člen 50, 51. — 16. Deželni zakonik za vojvodino Kranjsko, št. 14/1888, Ukaz ministrov za poljedelstvo, za notranje stvari, za pravosodje in za finance, čl. 67; V. Sunčič, n.d., str. 6. — 17. Deželni zakonik za vojvodino Kranjsko, št. 14/1888, Ukaz ministrov... čl. 132. — 18. Deželni zakonik za vojvodino Kranjsko, št. 14/1888, Ukaz ministrov... čl. 132. — 19. Deželni zakonik za vojvodino Kranjsko, št. 2/1888, čl. 9; V. Sunčič, n.d., str. 6; Deželni zakonik za vojvodino Kranjsko, št. 14/1888, Ukaz ministrov... čl. 3. — 20. Ur.l. Deželne vlade za Slovenijo I, št. 77/1919. — 21. Adresar mesta Ljubljane in okolice 1928, str. 8. — 22. Ur.l. Deželne vlade za Slovenijo, št. 65/1921. — 23. Adresar mesta Ljubljane in okolice, 1928, str. 8. — 24. Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937, str. 6; Spominski zbornik Slovenije, Ob 20-letnici Krajevine Jugoslavije, Ljubljana 1939, str. 113. Predsednik komisije je bil ban Dravske banovine. — 25. Ur.l. SNOS I-II, št. 62/1945. — 26. Ur.l. LRS, št. 52/1947. — 27. V. Sunčič, n.d., str. 6; Adresar mesta Ljubljane in okolice, 1928, str. 8. — 28. Adresar Ljubljane, 1933, str. 1. — 29. Telefonski imenik 1944. — 30. Ogljed arhivskega gradiva in pogovor o predaji gradiva je opravil za Državni arhiv Slovenije Peter Ribnikar, za gradivo je v imenu hranitelja skrbel Slavko Pele. — 31. AS, akcesijska knjiga, vpis pod tek. št. 1497, prevzemni zapisnik v prilogi, št. 17/1977. — 32. V. Sunčič, n.d., str. 7. — 33. Deželni zakonik za vojvodino Kranjsko, št. 2/1888, čl. 14 Zakona o razdelbi. — 34. Ur.l. Deželne vlade za Slovenijo, št. 77/1919. — 35. Namestitvev krajskih komisarjev se je vršila iz vrst: sodnikov, uradnikov politične uprave, odvetnikov in notarjev s potrebnim znanjem področja kmetijskih znanosti, kar je določal 13. člen zakona o razdelbi. — 36. Deželni zakonik za vojvodino Kranjsko, št. 14/1888, čl. 5 Ukaza ministrov. — 37. V. Sunčič, n.d., str. 15-16 in Popis agrarnih operacij A-K. — 38. V. Sunčič, n.d., Popis agrarnih operacij A-K. — 39. Deželni zakonik za vojvodino Kranjsko, št. 14/1888, čl. 2 Ukaza ministrov.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Kommission für Agraroperationen in Ljubljana und ihr Archivgut

Peter Ribnikar

Um die Problematik gemeinsamer Landwirtschaftsgrundstücke aufzulösen, formierte Österreich besondere Verwaltungsorgane, deren Tätigkeit auf dem am 7. Juni 1883 erlassenen Staatsgesetz und darauf gründenden Landesgesetzen und -aufträge beruht. Auf erster Instanz fungierte als zuständiger Verwaltungsorgan der lokale Kommissar für Agraroperationen, auf zweiter Instanz wirkte die Landeskommission für Agraroperationen und auf dritter die Ministerkommission für Agraroperationen in Wien. Die technische Durchführung der gemeinsamen Grundstückerweiterung und die Regelung gemeinsamer Rechte auf das Genießen und die Versorgung gemeinsamer Grundstücke, sowie deren Verwaltung war in der Zuständigkeit des Lokalkommissars, indem bei der Aufteilung auch Geometer, Landwirtschafts- und Forstingenieure, Schätzer der Grundstückequalität, Klassifizierer und noch andere Sachverständiger mitwirkten. Die Kommissionen für Agraroperationen begannen mit ihrer Arbeit aufgrund erlassener Landesgesetze: in Kärnten in 1885, in Krain in 1887, in der Steiermark in 1909; in slowenischen Küstenland wurde ein diesbezügliches Gesetz nicht verabschiedet, im Murgebiet war das ungarische Gesetz über urbare Grundstücke aus dem Jahre 1898 in Kraft.

Das Bestehen von Dorfgrundstücken kennt man schon aus dem Mittelalter. Gemeinsame Grundstücke, das heißt Grundstücke, welche die Dorfschaften zu eigen hatten, waren Wälder, Weideland und Hochwälder. Insbesondere die sogenannten »gmajne«, unbearbeitete, nur spärlich bewachsene Grundstücke, stellten eine Grundstückerweiterung dar, womit sich die einzelnen Bauernwirtschaften ihren Grundbesitz vergrößern konnten. Die Vorbereitungen auf die Aufteilung gemeinsamer Dorfgrundstücke wurden in Krain in den sechziger Jahren 19. Jahrhunderts dokumentiert, als im Rahmen des Landesauschusses das Gesetz über Aufteilung als im Rahmen des Landesauschusses das Gesetz über Aufteilung des Dorfschaftsweidelandes entworfen, auf der Landtagsversammlung in 1869 jedoch mit der Begründung zurückgewiesen wurde, daß der Erlaß eines solchen Gesetzes in die Zuständigkeit des Landwirtschaftsministeriums in Wien fällt. Der Erlaß des Gesetzes über Aufteilung gemeinsamer Grundstücke verzog sich ins Jahr 1887 und die Tätigkeit der Landeskommission für Agraroperationen ins Jahr 1888. Das Gesetz setzte die Hauptverteilung und die detaillierte fest. Die Hauptverteilung bezog sich auf die Aufteilung unter den ehemaligen Herrschaften, den Gemeinden, Gemeindeteilen und Agrargemeinschaften, die detaillierte Aufteilung aber auf die Aufteilung unter den Bauern, Mitgliedern der Agrargemeinschaften und Mitberechtigten auf die Gütergemeinschaftsgrundstücke. In Krain waren in zwei Jahrzehnten 370 Operationen mit 11.611 Beteiligten im Verfahren, dabei ging es um 43.910 ha Grundstückerweiterung. Das Verfahren eines einzelnen Agraroperation dauerte mehrere Jahre, so daß viele Bauern den durch die Agraroperationen erworbenen Grund schon längere Zeit gemessen haben, bevor das Agraroperationsverfahren gemäß der Gesetzesbestimmungen geschlossen wurde. Die Arbeit der Kommission für Agraroperationen in Ljubljana wurde durch den Erlaß des Gesetzes über Agrargemeinschaften in 1947 unterbrochen, weil laut dieses Gesetzes der gesamte Besitz zum allgemeinen Volksvermögen wurde.

Die Landeskommission für Agraroperationen in Ljub-

ljana war bis zum Zusammenbruch der österreichisch-ungarischen Monarchie fürs ganze Gebiet Krains zuständig, nach dem Jahre 1918 aber fürs slowenische Gebiet im Rahmen Jugoslawiens. In 1919 kam es auch zur Lageänderung, so daß die Kommission zum höchsten Verwaltungsorgan für den Bereich der Agraroperationen wurde, indem auf erster Instanz Lokalkommissare in Ljubljana und Maribor wirkten. Der Verwaltungssitz der beiden war jedoch in Ljubljana.

Die amtliche Geschäftsführung der Kommission für Agraroperationen wurde durch den Befehl der Minister für Landwirtschaft, des Inneren, für Rechtspflege und Finanzen aus dem Jahre 1888 festgesetzt. Dieser Befehl bestimmte die Zuständigkeiten einzelner Verwaltungsorgane, ihre administrative Geschäftsführung, Aktengeschäftsführung, sowie die Aufbewahrung der Agraroperationsakten. Das Archivgut umfaßte die Akten der

Kommission für Agraroperationen und die Akten der Lokalkommissare für Agraroperationen. Die Akten wurden nach den einzelnen Agraroperationen geordnet. Für jede Agraroperation gibt es ihr eigenes Dossier. Die Akten wurden in Dossiers nach zwei Systemen geordnet: die Akten der Dossiers mit dem Buchstaben – (RU, NU, NDZ, PL, ZL und MEL) und Nummerregistraturverzeichnis wurden nach den Archivgutgattungen in vier Gruppen geordnet: Er (Evidenzregister), Akten nach dem Inhalt, Hilfsmittel und technische Akte; die Akten der Dossiers nur mit dem Nummerregistraturverzeichnis haben jedoch keine besondere innere Klassifizierung. Ursprünglich wurden die Dossiers nach den laufenden Ziffern geordnet, später aber zwecks der Übersichtlichkeit nach der Ab-Ordnung der Agraroperationsnamen. Das Archiv der Republik Slowenien übernahm das Archivgut in 1977.

Viri za zgodovino istrskega šolstva v Slovenskem šolskem muzeju

Branko Šuštar

Že iz zvestobe svoji tradiciji je sodeloval Slovenski šolski muzej s sicer skromnim prispevkom na posvetovanju o zgodovini šolstva in prosvete v Istri.* Muzej je bil namreč ustanovljen leta 1898 kot Šolski muzej slovenskega in istrsko-hrvatskega učiteljsva¹.

Pregled virov za zgodovino šolstva v Istri predstavlja predvsem arhivsko gradivo iz arhiva našega muzeja², ki se nanaša zlasti na področje severne Istre, gradivo o učiteljskih društvih pa na širše področje, zato je tudi nekoliko podrobneje prikazano. Pri takšnem pregledu upoštevamo seveda historično mejo Istre, ki na severu meji na mesto Trst, deželi Goriško-Gradiščansko in Kranjsko (po upravnih mejah do leta 1918), tako da so sodili k šolskemu okraju Koper tudi kraji južno od Trsta, ki so danes v Italiji, k šolskemu okraju Volosko pa tudi del področja republike Slovenije³.

Če si dokumente, ki se nanašajo posebej na severni del Istre ogledamo po krajevnem principu od zahoda proti vzhodu, omenimo najprej zanimivo kroniko osnovne šole v Boljunecu pri Trstu s podatki od leta 1849 dalje. Posebno mikavni so vpisi v zgodnjih dvajsetih letih, ki pričajo o italijanizaciji šole in preganjanju slovenskih učiteljev. Šolski voditelj Anton Berec je zapis šolskega leta 1924/25 zaključil v Jugoslaviji, kamor se je umaknil in kroniko »le po slučaju rešil iz rok uničevalcev⁴«.

Iz šole na Spodnjih Škofijah – te so za razliko od bližnjega Boljunca danes v Sloveniji – je ohranjena šolska kronika, ki jo je med leti 1903 in 1913 pisal tamkajšnji šolski voditelj Josip Bertok. Kronika odstira pogled na nastajanje šole v tem kraju na prelomu stoletja in na narodnostne, kulturne ter gospodarske razmere v »tužni Istri«, kakor večkrat zapiše kronist⁵. Arhiv muzeja hrani tudi knjigo zapisnikov Slovenskega učiteljskega društva za Istro, ki

vsebuje zapise sestankov društva od 41. letnega običnega zbora pri Sv. Ani pri Trstu maja 1923 do odoborovih sej v letu 1925, npr. v Riemanjih »pod milim nebom na travniku« v marcu tega leta⁶.

S področja nekdanjega šolskega okraja Volosko je šolska kronika iz Brezovice pri Kozini, ki je sicer pisana po drugi svetovni vojni, a prinaša podatke o razvoju šole od leta 1856 do ukinitve šole skoraj sto let kasneje⁷. Zlasti pa je bogato, sicer ne prav obsežno, arhivsko gradivo Okrajnega šolskega nadzorništva Jelšane (Schulbezirkaufsicht – Ispedizione disereduatale delle Scuole) za čas, ko je službo šolskega nadzornika opravljal jelšanski dekan (do leta 1867)⁸. Dokumenti nudijo podatke o šolah v Jelšanah, Hrušici, Podgradu, Podgrajah na slovenski in o Klani, Munah, Vodicaah ter Bergudu na hrvaški strani republiške meje. Omembe vredni so poleg okrožnic in razpisov učiteljskih mest (tudi s širšega področja), tudi popis nedeljskih šol v okraju Jelšane iz leta 1860 in podatki o stanju ljudskega šolstva iz let 1854 in 1862 na tem področju. Zanimiva je tudi Pesma pevana na sveršetku šolskoga leta 1852 na učionici Klanjskoj, ki jo je »ponižno poklonil Ivan Korban, učitelj«. Tretja od osmih kitic nas seznanja tudi s poukom:

»Čitati ne samo
Po domačinsko,
Mi znamo dobrahno,
Po talijansko
Ljezikoslovje
Čisti ilirsko
Smo se mi učili
Koristno nam bo.«

Tudi pri še tako skopem orisu ne moremo mimo pred več kot 30 leti napisane raprave Franca Ostanka, junija 1989 umrlega ravnatelja muzeja v pokoju. Razprava nosi naslov »Slovensko-hrvatska